

Bilance experimentu
psáno pro Kolegium filosofie a sociologie ČSAV

Před pěti lety jsem nastoupil práci strojníka v Elektrárnách Holešovice. Pokusil jsem se o spojení práce dělníka s prací ve filosofii. V následující bilanci shrnuji své poznatky a zkušenosti v obou těchto oblastech. Průběh experimentu podávám v časovém sledu, v němž se vzájemné podmínění obou oblastí odvíjelo. Nejprve vysvětlím, jak jsem se k experimentu dostal. Podmínky, za nichž jsem práci dělníka nastoupil, ovlivnily další průběh experimentu. K celospolečenskému kontextu budu přihlížet potud, pokud se v průběhu experimentu vyjevoval a projevoval. Závěrem uvedu některé náměty, které z experimentu vyplynuly.

V srpnu 1970 jsem končil čtyři roky aspirantury na filosofické fakultě University Karlovy. Bylo to v době, kdy na fakultě proběhly první závažné kádrové změny, další se projednávaly a připravovaly, připravovala se první kola kádrových pohovorů se vším administrativním personálem a se všemi odbornými pracovníky fakulty. To bylo období, kdy bylo nad lidské síly zabývat se něčím takovým, jako je zajištění místa pro absolventy fakulty, či pro ty, kdo končili aspiranturu. Podle vyhlášky o vědeckých aspirantech je sice školící pracoviště povinno zajistit absolventovi aspirantury přiměřené místo v oboru, v roce 1970 však již byly de facto zastaveny veškeré obhajoby kandidátských prací, jak se tedy divit nezájmu o osud jednotlivého aspiranta, byl-li globálně manifestován nezájem o aspiranty “shora”?

Do Holešovické elektrárny jsem nastoupil v den, kdy jsem ukončil aspiranturu na FFUK. Proč jsem nehledal místo ve svém oboru sám? Nikdy mi nešlo o to, získat nějaké místo na ústavě ČSAV či na některé z fakult. Představoval jsem si, že se pokusím proniknout do řecké filosofie studiem originálů. U nás neexistuje jediné filosofické pracoviště, jež by se zabývalo takovým úkolem. Jak jsem mohl doufat, že bych mohl prosadit systemizování odpovídajícího místa jako pouhý aspirant, k tomu ještě nestraník, v chaotické situaci, jež charakterizovala veškerá filosofická pracoviště v roce 1970? Mnoho nadějí jsem vkládal do své kandidátské práce. Obhajoba však byla zatím v nedohlednu.

Přiznám se, že jsem doufal, že mé rozhodnutí odejít do Holešovické elektrárny bude hodnoceno pozitivně, že pomůže ukázat společenskou angažovanost mé práce, zdánlivě tak odlehle současným problémům. Věděl jsem ovšem, že elektrárna pro mne nesmí znamenat žádné prázdniny, žádný oddech od teoretické práce. Měl jsem však již dobré zkušenosti s pokusy spojit studium s manuální či jinou prací. Od devatenácti do dvaceti jsem byl lesním dělníkem a denně jsem nosil své knihy na zádech v ruksaku do práce. Vždy se našla nejméně půlhodinka k intenzivnímu studiu – než se sešli ostatní dělníci, o polední přestávce, než přišel lesník, aby nám přidělil novou práci ... Šestileté dálkové studium na filosofické fakultě UK jsem ukončil za tři roky, s vyznamenáním. Během těch tří let jsem byl sanitářem v psychiatrické léčebně v Dobřanech, pomocným dělníkem na stavbě sídliště v Mělníce, učitelem na učňovském učilišti v Obříství, kopáčem na dráze a redaktorem v Nakladatelství ČSAV. Ve srovnání s tím vším se možnost spojení teoretické práce s přímou účastí na výrobě, kterou mi poskytla elektrárna, ukázala jako možnost daleko nejlepší. Již po třech měsících jsem se mohl obrátit na filosofickou sekci ústavu ČSAV a na katedru filosofie FFUK se žádostí o uspořádání tří diskusních hodin, kde bych mohl přečíst a k bezprostřední kritice předložit stať o Aristotelovi, kterou jsem téměř celou napsal v

elektrárně, za zvuku spokojeně se točících turbín. A tu jsem se setkal s prvním velkým překvapením. Z ústavu se mi dostalo jednoznačně zamítavé odpovědi. Uvedené důvody? 1. “Neobyčejná časová tíseň, způsobená mnoha organizačními a kádrovými změnami.” 2. “Filosofická sekce se již odedávna zaměřuje výlučně na filosofii 20. století a nikdo se zde nyní prakticky starší filosofií nezabývá.” Nespokojil jsem se s touto odpovědí a navštívil jsem vedoucího filosofické sekce dr. Javůrka. Dr. Javůrek nejprve vyjádřil značné podivení nad mým dobrovolným odchodem do elektrárny, vyjádřil své mínění, že jsem učinil velmi neblahý krok, a to krok, který mne samočinně vyřazuje z jakékoli další účasti na práci v oblasti marxistické filosofie. Dal mi najevo, že veškeré cesty mé možné spolupráce s pracovníky ústavu jsou nyní uzavřeny. K mému specifickému zájmu o starověkou filosofii a o Aristotela mi dr. Javůrek sdělil: “Řeknu vám upřímně. Každý pracovník ústavu má svůj čas a svou práci přesně určenou. Nemůžeme připustit žádnou výjimku. Každý musí věnovat všechnu energii plnění předepsaných úkolů. Kdybych zjistil, že některý pracovník ústavu studuje Aristotela, musil bych ho přísně upozornit na jeho povinnosti. Buď by s tím okamžitě přestal, nebo by musil opustit ústav.” Na katedře filosofie to nebylo o mnoho lepší. Členové katedry neochotně sice, přece však nakonec s diskusí souhlasili. V diskusi k mému referátu nejprve vystoupila do popředí snaha ukázat mé filosofování v elektrárně jako jakousi temnou a nebezpečnou politickou hru, před níž třeba varovat a proti níž se třeba bránit. Postupně však přece jen zvítězila věcná diskuse, za kterou zůstanu katedře vděčen. Vedoucí katedry v zastoupení, doc. dr. Sobotka přislíbil pokračování těchto diskusí. K žádnému dalšímu pokračování však již nedošlo. FFUK se ozvala až za půl roku, dopisem, v němž mi děkan zamítl obhajobu kandidátské práce. Důvod? Fakultní orgány dospěly k názoru, že nesplňuji “vysoké nároky kladené na uchazeče o získání titulu CSc., které jsou nejen odborného rázu, ale vyžadují i vysokou morálně politickou vyspělost uchazeče, projevující se v angažované, společensky významné činnosti.”

Jak se mohlo stát, že orgány fakulty, jejímž úkolem má být rozvíjení marxleninské filosofie a výchova vzdělaných marxistů leninistů, mohou považovat práci strojníka za společensky tak málo významnou, aby byla neslučitelná s udělením titulu CSc., mé úsilí o sepětí práce dělníka s teoretickou prací v oblasti marxismu leninismu za tak nízkou angažovanost, že na obhajobu kandidátské práce nemám mít nárok z hlediska morálního ani politického? V roce 1971 přišli do elektrárny první ze zatracených. První z těch, pro něž se stala práce strojníka, topiče, zedníka, řidiče, umývače oken, skladníka, uklízečky, nočního hlídače jediným a posledním východiskem, východiskem lidí vyloučených ze strany, lidí, jimž nebyla poskytnuta nejmenší naděje, že by se kdy mohli vrátit k práci, k níž vyrostli, pro niž se kvalifikovali svým studiem a vzděláním, k práci, jež se jim stala životním povoláním. Jak mohl kdokoli z pracovníků fakulty či ústavu i jen připustit myšlenku, že by mohlo být pozitivně hodnoceno dobrovolné úsilí o spojení teoretické práce s prací dělníka, stala-li se práce dělníka, uklízečky, skladníka celospolečensky přijatým a uznaným trestem, a to nejvyšším trestem pro každého, kdo se stal politicky nepřijatelným, nedopustil se však žádné trestní činnosti a nemohl být proto soudně stíhán?

V holešovické elektrárně situace vypadala takto. Do práce mne přijímal ekonomický náměstek ředitele a vedoucí provozu. Proč chci dělat v elektrárně? Proč odcházím z fakulty? Znamená to začátek čistek jako v letech padesátých? Zas budou lidi posílat do výroby? Vysvětloval jsem, že jsem se rozhodl k práci dělníka dobrovolně. Jsem, anebo se aspoň snažím být marxistou, a myslím si, že každý marxistický filosof by

měl strávit nějaký čas v továrně jako dělník. Teprve pak se může stát opravdovým nositelem teorie socialismu. Ne, nejsem vyškrtnut ani vyloučen ze strany. Nejsem sice členem strany, věřím však, že mi strana jednou projeví důvěru a stanu se jejím členem. Ne, neprošel jsem žádným kádrovým pohovorem. Ne, doopravdy jsem nebyl z fakulty vyhozen. – Nikdo mi neuvěřil. Elektrárna však potřebovala ruce ochotné k práci. Turbínám bylo lhostejné, proč jsem přišel do elektrárny.

V elektrárně jsem pracoval již přes tři roky. V šatně se na mne obrátil nový vedoucí směny: “Pane, připravuje se nová platová soustava. Měl byste si zvýšit vzdělání, aby vám nesnížili základ.” Udivil jsem se: “Ale pane B., já myslil, že mám vzdělání poměrně vysoké.” Druhý den za mnou přišel směnový dolů do kodenzace: “Tak pane, já se byl ptát v personálním. Veškeré vzdělání, co tam máte psané, je devítiletka. Jestli máte něco navíc, máte o tom přinést doklady.” Ukázal jsem směnovému občanský průkaz s vepsaným titulem. S občanským průkazem jsem byl v personálním oddělení několikrát a několikrát jsem byl tázan na své vzdělání. Občanský průkaz nechal směnového zcela chladným. Považoval snad on a pracovníci personálního oddělení ono neuměle napsané PhDr v občanském průkaze za můj padělek? Nedalo se nic dělat, přinesl jsem diplom. Odpovědný pracovník si slabikoval v latině a já mu text překládal. Tu povídá: “Tady dole je podepsán nějaký Goldstücker. To je ten slavný profesor, co je teď v Anglii?” Od té doby jsem již nikdy nikoho nemusil přesvědčovat o svém dokorátě. PhDr nikdy nechybí na mé píchačce. Vztah lidí z administrativy ke mně nabyl odstínu zdvořilosti a úcty. To už jsem však teprve nemusil vysvětlovat, proč jsem se dostal do elektrárny.

Po několika odkladech se blížil definitivní termín zavedení nové mzdové soustavy. Směnový B. si mne zavolal do kanceláře: “Pane Tomin, rád bych vám navrhl co nejvyšší platový základ. Potřebuji však nějaké podklady. Upište se mi na brigádu, zvedne to body a základ vám stoupne o stovku měsíčně.” Vysvětlil jsem směnovému, že proti brigádě jako takové bych nic nenamítal. S potěšením bych strávil víkend v některém z našich tří rekreačních středisek, kde má být brigáda organizována. Nemohu však z principiálních důvodů. Dělán na plno svou filosofickou práci. Za poslední čtyři léta jsem ve filosofii udělal víc, než kdykoli předtím za stejně dlouhé období. Denně navíc odpracuji svých osm hodin v elektrárně. Do elektrárny jsem přišel dobrovolně. Kdyby to vedení elektrárny vzalo v úvahu, nikdy by nikoho nemohlo napadnout, aby za mnou přišel se žádostí, abych odpracoval alespoň osm brigádních hodin, aby mi nemusil být snížen platový základ. Kdyby se vedení elektrárny chovalo přiměřeně mé práci, rád bych se o své vůli přihlásil na brigádu. Směnový se na mne podíval přátelským a chápatým pohledem, nicméně pohledem podbarveným dávkou ironie: “Pane Tomine, jste vzdělaný člověk. Jak si můžete myslit, že vám já či někdo jiný uvěří, že jste šel do elektrárny dobrovolně?” A protože mi směnový přestal říkat výsměšným “pane” a oslovoval mne přívětivě a civilně “pane Tomine”, a protože tomu bylo sotva rok, co přestal dělat “nádeníka” a dostal se mezi odborné technické síly, a protože bylo vidět, co pohodlí musí obětovat, kolika starostem a denním nepříjemnostem se vystavil, jak zestárl, a protože bylo na hranicích lidských možností uvěřit v jeho situaci tomu, že by někdo opravdu dobrovolně a o své vůli nastoupil práci strojníka v kondenzaci, s diplomem v kapse, sedl jsem a povyprávěl jsem směnovému celou svou historii. Vyprávěl jsem o tom, jak jsem se stal marxistou – v base, koncem padesátých let, kam jsem se dostal jako disident. Marxismus jsem tam začal studovat jako jeho zapříisáhlý nepřítel, v touze poznat jej, abych proti němu mohl lépe bojovat. Při čtení Marxe, Engelse, Lenina

jsem pak začal poznávat, že marxleninismus není totožný s odvarem, se kterým jsem se setkával na jedenáctiletce z úst učitelů, v rozhlasových komentářích a na stránkách novin. Revoluci, vznik a formování socialistické soustavy jsem se pozvolna učil chápat v historické perspektivě, z této perspektivy jsem pak začal chápat i projevy nesvobody, porušování demokracie a zákonnosti, projevy administrativní represe, jež provázely cestu k socialismu. Cestu k marxismu jsem našel ve věznici, proto mne nemohla překvapit žádná “senzační odhalení” obrodného procesu. Když se po Čierné nad Tisou (nebo to bylo po schůzce v Bratislavě) v létě roku 1968 sešlo několikatisícové shromáždění na Staroměstském náměstí a lidé provolávali: “Komunisti jsou horší než fašisti!”, byl jsem jediným, kdo našel odvahu postavit se náladě shromáždění a promluvit na obhajobu komunistické strany. A šlo to! Lidé mě neukamenovali. Sami postupně utišili několik počátečních výkřiků: “Dolů s ním!” “Toho už známe!” “Ten už takhle mluvil v noci před rozhlasem!” Celá debata ve shromáždění pak nabyla podstatně novy směru po řadu hodin. Jak jinak mohla vypadat celá situace, kdyby se bylo našlo několik lidí s odvahou postavit se v oněch vzrušených debatách odvážně a s hlubokým přesvědčením za socialismus a za stranu, která se přes všechny chyby a omyly stala jeho historickým uskutečňovatelem. A vyprávěl jsem o dubnovém plénu roku 1969, o tom, jak jsem se jediný postavil tváří v tvář studentům proti studentské protestní stávce v oné chvíli. A chybělo jen málo, aby studenti byli pochopili nepřiměřenost a nesmyslnost takové stávky. Vyprávěl jsem dlouho. Když jsem skončil, řekl mi sněmový: “Pane Tomine, jestli je pravda, co říkáte, pak vám teprve nikdo ve vedení nemůže uvěřit. To by vás musili vzít do strany. A to byste byl příliš nebezpečný člověk. Se svým vzděláním byste mohl dělat vedoucího personálního a kádrového oddělení nebo i ředitele. A vy toho za ta léta v kondenzaci příliš mnoho víte.” Na druhý den za mnou sněmový přišel a řekl mi, že to nějak udělají a že při nové úpravě platů nebudu poškozen. A skutečně, v porovnání s jinými jsem poškozen nebyl.

Nedůvěra vedení závodu a administrativy neměla vždy jen své humorné aspekty. Koncem roku 1970 přišla na závod žádost z FFUK o posudek. Šlo o to, zda mi má být povolena obhajoba kandidátské práce. Závod sice poslal kladný pracovní posudek, jsem však přesvědčen, že by byla stačila jediná věta v posudku, aby mi byla fakulta obhajobu povolila: “Soudruh Tomin projevil vážný zájem o vstup do KSČ a ZO KSČ uvažuje o jeho přijetí za kandidáta strany.” Kdyby pak naopak fakulta byla bývala ochotna pozitivně hodnotit mé úsilí o sepětí bezprostřední účasti ve výrobě s teoretickou prací – přinejmenším členové katedry byli v tomto směru dostatečně informováni – byla by mi bývala obhajoba povolena a nedůvěra ze strany závodu by byla prolomena. Závažné bylo, že se nedůvěra závodu promítla do celého kolektivu strojníků. Jak jsem mohl lhát strojníkům, s nimiž jsem chtěl žít a pracovat po řadu let? Nemohl jsem jim neříci, že přicházím z filosofické fakulty University Karlovy, nemohl jsem jim neříci, že nepřicházím do závodu z trestu, nemohl jsem jim neříci, že jsem anebo se aspoň snažím být marxistickým filosofem, nemohl jsem jim neříci, že mám zájem o vstup do KSČ. A strojníci nemohli jinak, než mi nevěřit. Byli by mi prominuli, “že jsem vyprávěl pohádky ing. S. a ing. K.”, kteří mě přijímali. Byli by mi prominuli, “že jsem vyprávěl pohádky předsedovi strany”. Nemohli mi však prominout, že jsem “lhal do očí a s nejnevinnější tváří” jim, a “že jsem na své lži zatvrzele trval”. Kdyby mi alespoň má “lež” byla přinesla nějakou výhodu. Kdybych se byl “protlačil do strany a brzy se opět někam vyšvihl”, byli by vše pochopili. Ubíhaly však měsíce a já stále zůstával v kondenzaci, na nejméně placeném strojnickém místě s nejnižší kvalifikací. Znamenalo to tedy, že mám jakousi

“pokřivenou zálibu ve lži pro lež samu”. Jaké to mělo důsledky? V provozu, kde lidé obsluhují složité strojové zařízení, kde provoz závisí na úzké koordinaci pracovních úkonů, je prvek vzájemné nedůvěry velice nebezpečným momentem a dříve či později musí mít vážné následky. Najížděla se turbína č. 8 po generální opravě. Vrchní strojník dal pokyn k zavedení turbogenerátoru do elektrické sítě. Na jeho pokyn jsem šel spustit čerpadlo na chlazení generátoru. Vtom slyším kvílení těžce namáhané parovývěvy. Vakuometr ukazoval prudký pokles hodnoty. Přiběhl vrchní strojník: “Co to s tou vývěvou děláte! Vždyť ji nemáte od vzdušnou! Vždyť vy tu turbínu rozsekáte!” “Pane R.,” povídám, “vývěvu pečlivě od vzdušnuji. Chyba musí být jinde.” Strojník mi neuvěřil, chyba podle jeho mínění musila být v mé špatné obsluze vývěvy, a já pochopitelně svou vinu zatloukal. K vývěvě mě nepustil a běhal od turbíny k vývěvě a zpět. Nakonec musil turbínu odstavit. Když pak přišel strojník J. od vysokého tlaku, okamžitě poznal, že vypadlo chladicí čerpadlo kondenzátoru. Kdyby byl strojník R. věnoval trochu víry tomu, co jsem mu řekl, byl by musil sám hned přijít na to, kde závadu hledat. Turbína nemusila být odstavena.

V atmosféře nedůvěry se nedalo pracovat věčně. Pro oba strojníky, kteří se mnou střídavě jezdili (vždy jeden se mnou na nízkém, druhý na vysokém tlaku), musila být každá směna poznamenána značným nervovým vypětím. Napjatá situace musila explodovat. Nesu strojníkům svačinu a jednomu jsem místo dvou sáčků přinesl jeden sáček. Běžel jsem do kantíny koupit chybějící sáček mléka. Podávám strojníkovi sáček a pokouším se o omluvu: “Mám pitomou hlavu. Pokaždé něco zapomenu.” Tu strojník vybuchl: “Lžeš! Dělaš ze sebe hloupého a směješ se nám do očí. Slovo neřekneš pravdivě, nic neuděláš rovně ...” Tu teprve jsem se dověděl příčinu nedůvěry, která mne obklopovala. Do té doby jsem se domníval, že prostě nevěří “intelektuálové” (ne, že by kdy sami byli použili toho slova), že by mohl dobře dělat dělnickou práci. Co mi tu zbývalo. Omezil jsem styk se strojníky na minimum, na zdvořilostní pozdrav, na hlášení závad a poruch. Oni omezili svůj styk se mnou na nezbytné příkazy k najetí a odstavení turbíny. Přestali mne chodit do kondenzace kontrolovat. Musil jsem si vystačit sám. Tu teprve jsem se naučil zařízení dobře rozumět, tu teprve jsem si mohl vytvořit spolehlivě zajištěný prostor pro má studia, sladit dokonale rytmus studia s rytmem odpovědné obsluhy zařízení. Asi po půl roce si mne zavolał strojník J., řekl mi, že se přesvědčil o tom, že jsem dobře ovládl svou práci, že o tom mluvil i s vedoucím směny a s vedoucím provozu, že si všichni přejí, abych se šel zaučovat nahoru pro práci vrchního strojníka. Moc mne to potěšilo. Nahoru jsem sice nešel, tam bych byl nemohl s plnou odpovědností sladit náročné studium se spolehlivou obsluhou turbíny, pracovní důvěra, která se mezi mnou a oběma vrchními strojníky vytvořila, však měla obrovský význam pro každého z nás i pro vlastní chod a obsluhu zařízení.

Získal jsem si důvěru strojníků – alespoň ve věcech pracovních. Podařilo se mi zajistit si spolehlivý prostor pro vlastní studium. Ne, že by mé studium bylo bývalo přijímáno zpočátku s velkým porozuměním. Mnohokrát jsem si vyslechl historku o tom, jak byl z elektrárny propuštěn strojník, kterého ředitel přistihl při čtení knihy – a to bylo na noční šichtě, a knihu měl schovanou ve stole v pootevřeném šuplíku. Mnohokrát jsem vyslechl, že nejsem placen za to, abych si četl, nýbrž za to, abych běhal okolo mašin. Tu jsem však nebyl ochoten a nemohl jsem povolit ani o píd'. S mým studiem stál a padal smysl mé práce v elektrárně. Den, kdy by se mi bylo dostalo zákazu v elektrárně studovat, by byl dnem, kdy bych byl musil z elektrárny odejít. Nemohl jsem se s knihou schovávat, na mém stole neustále ležely nejméně tři knihy: řecký

originál, slovník a překlad. Postupem času začali číst veřejně, s knihou na stole, i ostatní strojníci. A bylo pro mne pozoruhodným zážitkem a cennou odměnou, když jsem mohl být účasten procesu, během něhož staří strojníci, vycepovaní ještě tovární disciplínou z první republiky, začali chápat, že nikdo nemá právo koupit si jejich čas, denně kus jejich života, že jejich pracovní den se rozehrává a strukturuje v poli odpovědnosti za svěřené jim zařízení, že však toto pole odpovědnosti jim skýtá značný prostor k vědomému naplnění vlastní duchovní aktivitou. A dokáže-li si člověk přisvojit „pracovní čas“, který mu zodpovědná péče o strojová zařízení poskytuje – a to ne jako krádež, jako něco, čím přestupuje nepsané regule, nýbrž jako něco, nač má nezczitelné právo – pak i jeho čas plně věnovaný strojům je časem určeným především jeho vlastní odpovědností, je to tedy čas neodcizený a je to neodcizená činnost. A byl mi dopřán požitek vidět dělníky, mistry své profese, při práci, kterou v té konkrétní situaci, v tom konkrétním závodě nemohl nikdo jiný tak dobře udělat. Viděl jsem radost a pocit hrdosti, kterou jim taková práce poskytl, radost a hrdost, kterou jim poskytl oprávněný pocit nezastupitelnosti a nenahraditelnosti. – To byly prchavé chvíle, které občas prorážely atmosférou, v níž činnost, jíž člověk zajišťuje základní životní potřeby celé společnosti, se mohla stát společensky uznávaným trestem, místem pro vyvržené, jimž byla promyšleně vzata veškerá jiná naděje.

Pracoval jsem a odmítal jsem přijmout myšlenku doživotního zatracení. Věřil jsem, že moje práce jednou musí dojít uznání. Proniknout do řeckého myšlenkového světa jsem si předsevzal hned po ukončení univerzitního studia. Tehdy jsem pracoval jako redaktor pro filosofii v Nakladatelství ČSAV. Mýma rukama procházela naše špičková filosofická literatura. Bylo to v polovině šedesátých let. Tu jsem se učil poznávat, jak vážně se prohřešují filosofové proti marxleninské ideologii, nahrazují-li svoji teoretickou nepřipravenost ideologickými frázemi a ideologickými schémata. Jakmile se před marxistickými filosofi otevřel úkol pokrýt kritickou analýzou celou oblast dějinně se rozvinuvšího filosofického myšlení, stala se imperativem cesta k originálním textům. Naše marxistická filosofie šedesátých let zůstala stát na půli cesty. Ve svých nejlepších představitelích se propracovala k německé klasické filosofii, výjimečně k filosofii anglické a francouzské. Vzhledem k myšlenkové a pojmové zakořeněnosti filosofie v antice znamenala jen odvozená znalost řecké filosofie nutnou závislost našich filosofů na interpretacích buržoazních i tehdy, jestliže četli Hegla, Kanta či Descarta v originále. Je-li někde studium originálních textů podmínkou sine qua non, pak je to při studiu antické filosofie. Nedostatečná připravenost v tomto směru byla o to závažnější, že ve vlivných soudobých trendech buržoazní filosofie se počalo prosazovat vědomí dříve nereflektované myšlenkové a pojmové závislosti klasické buržoazní filosofie na antických myšlenkových schématech. Viděl jsem, že si musím osvojit latinu a řečtinu, abych mohl jít ke kořenům dějinně filosofického myšlení cestou vlastní marxleninské teorii.

Studiem řečtiny jsem strávil řadu let. Ku konci aspirantury jsem již v originále přečetl většinu děl napsaných Platónem a téměř celé dílo Aristotelovo. Během prvního roku v elektrárně jsem napsal knížku o Aristotelovi – prvou část rozsáhlejšího plánovaného díla. Při práci nad Aristotelem jsem poznal, že spolehlivé ovládnutí jazyka ještě nepostačuje, netvoří ještě dostatečný základ pro adekvátní marxistickou analýzu. Moje chápání Aristotela stále ještě zůstávalo vázáno tradičními výklady, které krystalizovaly po dlouhá staletí. Abych si mohl otevřít cestu k autentickému porozumění textům, bylo třeba prostudovat základní fond antického literárního

dědictví. Tu teprve jsem blahorečil chvíli, kdy jsem se rozhodl jít do elektrárny. V době, kdy se filosofická pracoviště zmítala v křečích kádrových změn, v době, kdy ti, kdo jimi byli zasaženi ať už v úloze aktivních či pasívních účastníků, ztráceli víru ve smysl, význam a perspektivu opravdové teoretické práce, kdy jediná záchrana byla hledána v přísné direktivnosti, v úzkém vymezení výzkumných úkolů, mi práce v elektrárně otevřela potřebný prostor k tomu, abych mohl řídit svou aktivitu zcela svobodně, a právě proto nanejvýš disciplinovaně a úsporně, veden jedinou potřebou, potřebou uspokojit vysoké nároky marxleninské teoretické práce. Svoboden ode všech akademických povinností mohl jsem zakoušet radost z postupného vnikání do světa antiky. Přečetl jsem *Iliadu*, *Odyseu* a homérské hymny, přečetl jsem Herodota a Thukydidu, Aischyla, Sofokla a Euripida, Xenofonta, Démosthena a Plutarcha, vše v řeckém originále, každé dílo od A do Z.

Studium začalo nést své ovoce. Ztrácel-li jsem se občas v šíři studované látky a marně se tázal po filosofickém smyslu čtených textů, přece jsem nalézal dostatek důkazů o tom, že jsem se vydal po správné cestě. Nejprve jsem si počal všimnout diferencovaného užití filosoficky významných pojmů. Poté se mi počaly vyjevovat zajímavé vazby mezi pohybem společenskoeconomických vztahů a pohybem filosofického myšlení. Nakonec jsem se propracoval k celistvému pohledu na antický svět, v němž se mi počaly rýsovat základní dějinné vazby mezi jednotlivými výboji řeckého ducha, tak jak našly svůj výraz v základním dochovaném literárním dědictví antiky. Každou z těch tří poloh budu ilustrovat příkladem.

1.

Když jsem se pustil do četby Démosthena, zjistil jsem, že v jeho politickém myšlení hrál důležitou úlohu pojem *kairos*. *Kairos* je pojem označující vhodný čas, pravou chvíli, vážnou situaci, čas k rozhodnutí a čas k činu. Tu jsem si uvědomil, že jsem se v Aristotelově *Politice* nesetkal s pojmem *kairos* jakožto s nosným pracovním pojmem. I v ostatním Aristotelově díle – pokud jsem se s ním již dříve obeznámil – jsem se setkal s pojmem *kairos* jen v rovině osobní morální aktivity anebo v oblasti časového určení biologických funkcí, jinak jen nahodile (pro toto zkoumání bude jiný *kairos* – tj. jiné vhodné místo a čas). Proč hrál *kairos* důležitou úlohu v politickém myšlení Démosthena a proč jej naopak filosoficky nerefletoval Aristotelés v *Politice*? Aristotelés v *Politice* filosoficky exponoval *možnosti* lidské pospolitosti, jež lidstvu rozevřelo antické Řecko. Možnosti, které řecký svět lidstvu rozevřel, již sám řecký svět uskutečnit nemohl. Aby tyto možnosti mohl Aristotelés nahlédnout jako reálnou možnost člověka a lidského společenství, musil odhlédnout od reálné politické situace, od omezených možností chvíle – od toho, co Řek označoval pojmem *kairos*. Naopak Démosthenés, řečník a politik soustřeďující pozornost svou a pozornost posluchačů na možnosti dané chvíli, postrádal smysl pro širší dějinný význam politického a kulturního úsilí Athén a celého řeckého světa. Pokládá-li např. Aristotelés politickoeconomické zajištění volného času – *scholé* – času svobodných politických a teoretických aktivit svobodných občanů za základní úkol dobře organizovaného státu, pak Démosthenés usiluje o to, aby stát přestal poskytovat athénskému občanu peníze k návštěvě divadel a slavností (*theórika*) a použil těchto peněz jako žoldu. Dominuje-li Démosthenově politické reflexi času pojem *kairos*, příkaz chvíle, pak Aristotelově politické reflexi času dominuje pojem *scholé*, volný čas svobodných aktivit. – Aristotelés a Démosthenés byli současníci, rozdílné

zaměření pohledu však oba vedlo k podstatně rozdílnému obrazu optimálních společenskoekonomických a politických možností a úkolů státu.

2.

Sókratés v Xenofontově *Ekonomiku* exponuje ideál *kalokagathie* své doby, ideál *krásky a dobra*, obrazem Ischomacha, muže práce, úspěšného hospodáře a ekonoma. Závěrem rozhovoru Ischomachos Sókratovi sděluje tajemství výnosného hospodaření, jež spočívá v účelném vynaložení a využití lidské práce. Ischomachos zdůrazňuje, že je třeba v pravý čas zapráhnout dělníky tak, aby byl pracovní čas každého dělníka plně využit. Účelné vynaložení práce je podle něho tím, co přináší zisk, realizovatelný na trhu. Těmito poznatky *Ekonomikus* vrcholí. Xenofontovo (Sókratovo či Ischomachovo) poznání, že práce vytváří směnnou hodnotu a je vlastním zdrojem zisku, není poznatkem náhodným, a ne náhodou nalézá Xenofón zdroj tohoto poznání v předperikleovských Athénách – Ischomacha zasvětil do tajemství vazby mezi délkou pracovního času, intenzitou účinně vynaložené práce, a ziskem jeho otec – kdy práce svobodných athénských občanů byla ještě základním zdrojem jejich obživy, zdrojem bohatství majetných vrstev, i celého státu. S Xenofontovou hodnotovou analýzou ostře kontrastuje hodnotová analýza Aristotelova. Aristotelés nevidí v práci hodnotovnou činnost. Athénská společnost jeho doby se již příkře rozdělila na svobodné občany, žijící politikou, kulturou, vojenstvím a obchodem, a na otroky, živý pracovní nástroj. Otrok byl věcí mezi věcmi, měl směnnou hodnotu jako ostatní věci, jak tedy bylo možno hledat v jeho činnosti vysvětlení vzniku směnné hodnoty? Aristotelés musil hledat vysvětlení jinde. Nalezl je ne v oblasti lidské práce, nýbrž v oblasti spotřeby. Faktor určující hodnotu výrobku viděl Aristotelés v lidské potřebě, která se aktem směny manifestuje a prosazuje. – Proměněná společenskoekonomická situace tu zjevně podminila posun v teoretické rovině.

3.

Po četbě Aristotela, který vidí v myšlení nejvyšší a nejcennější lidskou (i božskou) aktivitu, jsem s údivem zjistil, že v homérském světě lidí a bohů není ani stopy po podobném ocenění myšlení. V Homérově světě je myšlení vždy jen prostředkem a nástrojem, ať jde o práci rukou, o umění válečnické, nebo o politiku. A tu jsem si uvědomil, že ačkoli v Homérově světě není ani stopa po myšlence, že by myšlení mohlo mít hodnotu v sobě samém, přece to byl právě Homér, kdo učinil a řeckému člověku umožnil první velký krok na cestě k proměně myšlenkové aktivity v činnost nejvyšší hodnoty. Homér rozehrál svým slovem život člověka a celé společnosti ve všech podstatných polohách, a rozehrál celou skutečnost, kterou Řek prožíval, svým veršem do krásna. Homér tak otevřel Řekům svět slova jako svět intenzivních prožitků, jako svět schopný člověka vytrhnout z přítomné reality, jako svět svébytný, do něhož budou napříště všichni velcí duchové Řecka pronikat stále hlouběji a stále dál.

Homér s Aischylem mě uvedli do jemného pletiva vztahů, které v celém dějinném rozvoji antického Řecka spájely v souhru vzájemné podmíněnosti rozvoj vědomí s proměňujícími se společenskoekonomickými potřebami. V Aischylově *Prométheu* sahá lidské vědomí na sám práh svého vzniku: Zeus, nový vládce bohů, chce zničit lidské pokolení, jež je neschopné života, a má v úmyslu stvořit pokolení nové. Prométheus však dává lidem „oheň, který lidi naučí veškeré *techné*“ (109-110), tím činí lidi schopné života a bere tak Diovi oprávnění lidi zničit. V Aischylově

Prométheu nalezlo výraz lidské povědomí o tom, že *techné*, rozum člověka spojený s prací rukou učinil člověka člověkem, života-schopnou bytostí schopnou konkurovat vši ostatní přírodě. Homér pak ve svých básních zachytil svět, v němž tvořivé uplatnění vlastního umu v oblasti rukodělné práce již překročilo svůj zenit – oblast *techné* zůstala v podstatě na téže úrovni takřka po celý starověk, oblast rukodělné práce se mohla postupně proměnit v doménu mechanické, otrocké práce. V Homérově světě rozpadající se achajské rodové pospolitosti se v procesu sjednocování Achájů rozevírá nová oblast pro uplatnění a rozvoj tvořivého myšlení, oblast politiky. Homér měl neobyčejný smysl pro napětí, jež se rozehrává v situačním politickém konfliktu. *Ilias* a *Odysea* se stala školou politického života a politického poznání od Lykurga a Solóna až po Alexandra Velikého. Cestu od Solónovy ústavy k definitivnímu zakotvení demokracie v Athénách tradice výrazně spojuje s prohlubujícím se působením Homérova díla. Demokracie pak otevřela slovu zcela netušené perspektivy. Slovo se stalo v Athénách hybným politickým faktorem prvořadého významu. Athénský občan si to uvědomil, poznal cenu slova a stal se ochotným za slovo platit. Učitelé slova se sjížděli do Athén, kde jim kynuly tučné honoráře. Odtud byl pak již jen krok k Sókratovi, který poznal, že opravdový politický um je hodnotou nezměřitelnou žádnými penězi či jinými statky. – Filosofická revoluce, jež se manifestovala ve filosofii Sókratově, Platónově a Aristotelově, nevysvětlitelná z linie od Thaléta k Aristotelovi, se mi ukázala v novém světle, jako logické vyústění základní linie kulturních výbojů řeckého ducha, jako vyústění té linie, na jejímž počátku stojí Homér.

Počal jsem získávat ucelený obraz řeckého světa a spolu s tím ve mně rostla potřeba promítnout ten svět na papír. Podařilo-li by se mi mé poznání písemně zachytit, ulehčil bych paměti a mnohem svobodněji bych mohl přistupovat k dalším studiím. A nejen to. Psané slovo nutí k myšlenkové disciplíně, ke zpřesnění obrazu, k prohloubení získaného poznání, k ustavičně nové konfrontaci poznatého obrazu se studovaným materiálem. Teprve psané slovo zanechá v mysli hlubokou brázdu, jež natrvalo podmíní veškeré další poznávání.

Psát! Ale jak? Během prvního roku v elektrárně jsem napsal první díl svého Aristotela. A šlo to poměrně dobře. Tehdy jsem však pracoval převážně jen se třemi knihami, s Aristotelovou *Etikou* a *Politikou*, a s Platónovou *Ústavou*; konfrontoval jsem tu totiž politickou koncepci Platónovu a Aristotelovu. Teprve ku konci prvního dílu jsem musil přihlédnout k dalšímu Aristotelovu dílu, k *Metafyzice*, *Fyzice*, a ke spisu *O duši*. S tolika knihami již se v elektrárně pracovat nedalo. Nyní však nešlo o pět, šest knih. To, oč mi nyní šlo, bylo vykreslení uceleného, vnitřně diferencovaného a dobře dokumentovaného obrazu. Podmínkou zdatu takové práce byl volný pohyb po celém světě dochované antické literatury, to znamenalo mít k dispozici ustavičně desítky knih. Pracovat po zaměstnání? Při směnném provozu a ranním vstávání o půl páté na ranní směnu, s večerním příchodem v deset hodin z odpolední směny a s ranním příchodem v šest hodin z nočních směn? Moje žena mne přemlouvala, abych z elektrárny odešel: prodáme auto, nějaký čas rodinu užíví. Postačí mi rok? Kdoví, zda mi postačí. Budu asi musit začít číst všechno znovu. Teprve teď, když jsem získal ucelený pohled na řecký svět, budu vědět, nač se čteného ptát. Možná, že mi rok postačí, možná, že budu potřebovat tři. A je skutečně tak beznadějně dostat někde na ústavě či na fakultě studijní pobyt? – Zašel jsem za někdejšími kolegy. S jednou kolegyní jsem zašel do kavárny. Začal jsem vyprávět o své práci. „Pst. Mluvte, prosím vás, tišeji. Mohl by nás někdo slyšet.“ Co takového jsem říkal, aby z toho šel

strach? Nic jiného než to, o čem jsem ochoten mluvit kdykoli, kdekoli, s kýmkoli a před kýmkoli, nahlas, tak jak jsem si zvykl mluvit v elektrárně, kde hlas zápolí s hlukem turbín. „Vědecký pobyt? Což vy nevíte, jak to teď všude vypadá? Ve filosofii je vše zabito na řadu let. Že chcete konečně odejít z elektrárny, to je rozumné. Jistě se vám podaří najít nějaké slušné zaměstnání. Máte přece jazyky. S angličtinou, ruštinou, němčinou a francouzštinou se určitě někde upíchnete. Kdybych se o něčem dověděla, určitě vám zavolám. Uvidíte, že to bude nejrychlejší cesta, jak se dostat k filosofii.“ Poděkoval jsem za upřímně míněná slova a uvědomil jsem si, že práce o světě antiky musí počkat.

Nedá se nic dělat? Každý musil rezignovat? Cestu k marxismu jsem našel ve věznici z konce padesátých let. Cestu k marxismu jsem tam mohl nalézt jen proto, že jsem po celých dlouhých patnáct měsíců vazby nepřestal zápasit s temnými stránkami vězení. Nešlo o velké věci. Dozorci rozdávali obědy. Sotva se dostali na konec chodby, začali misky sbírat v první cele. Já jedl pomalu, důkladně jsem žvýkal každé sousto. „Pospěš si, chlapče!“ „Já potřebuji svůj čas. Misku mi jistě můžete vzít. Já však ještě nedojedl.“ Po chvíli znovu netrpělivě otevřeli dveře, a znovu počkali. Pak se naučili misky sbírat s náležitým časovým odstupem. Jindy šlo o vysloveně humorné situace. Ve vyšetřovací vazbě bylo dusno. Okno zamčené na klíč, dvacet centimetrová vrchní štěrbinová krytá hustou sítí. Vysvlekl jsem se do půli těla. To bylo proti předpisům. Odmítl jsem se sám obléci. Oblékli mne tedy. Jakmile se dveře zavřely, opět jsem se vysvlekl do půli těla. Přinesli svěrací kazajku. Neudělala na mne patřičný dojem. Pak dostali dozorci nápad. Dali mne na samotku obrácenou k severu, sám jsem se po chvíli rád oblékl. Jindy šlo o věci vážnější. Proti uvěznění jsem protestoval hladovkou. Po třech dnech mne nakrmili sondou. Když jsem již po soudu byl v otevřené cele a chodil jsem na práci, v neděli nabylo co dělat, uspořádal jsem v jedné z větších cel něco jako ochotnickou akademii – s trochou recitace, s trochou zpěvu, s trochou tance a s trochou gymnastiky. Nějaký dobrodinec zabouchl dveře cely. Byl jsem předvolán k náčelníkovi věznice. Důvod? Obviněn z pokusu o vzpouru. Vyložil jsem kapitánovi, co a jak bylo, a navrhl jsem mu, aby vězeňská správa sama podobné věci organizovala. Vždy budu nápomocen. Ten náčelník mi pak během mého druhého pobytu ve věznici půjčil svůj vlastní *Kapitál*. Marxův *Kapitál* totiž nebyl ve vězeňské knihovně. Z pokusu o vězeňskou vzpouru jsem byl obviněn ještě jednou. To bylo v Libkovicích u Mostu, tři měsíce před vypršením mého trestu. Dozorci mne „přistihl“, jak jsem psal dopis adresovaný ÚV KSČ a ministerstvu vnitra, v němž jsem popisoval nelidské poměry ve vězeňském táboře a žádal o přešetření a nápravu. Dozorci mne nemusil „přistihovat“, dopis bych nebyl pašoval, byl bych jej odevzdal do normální vězeňské pošty. Koncept dopisu jsem přečetl všem svým spoluvězňům na baráku – bylo nás tam přes třicet – abych si ověřil veškerá fakta, která jsem v dopise uváděl. Dvakrát jsem byl ve vězení a po dvakrát jsem odmítl podepsat při propuštění prohlášení o mlčenlivosti. – Nedalo se mnoho dělat, to málo však pro mne znamenalo vše. Zápas s negativními průvodními jevy socialismu mi umožnil otevřít svobodně oči vůči jeho pozitivnímu přínosu a otevřít svobodně mysl tváří v tvář marxleninské teorii. Je snad nyní situace horší, než byla v padesátých letech? Stalo se něco, co by mne přinutilo otočit se k socialismu a marxismu zády? Nepotvrzuje právě vývoj posledních let, vzdor neobyčejně komplikované a svízelné situaci, bytostnou sílu socialismu a pravdivost marxleninské teoretické koncepce? Vše by se změnilo, kdybych rezignoval a smířil se s daným stavem. Od té chvíle bych přestal být marxistou – ať bych sám o sobě prohlašoval cokoli.

Nevěřil jsem, že by byli mohli z filosofických pracovišť vymizet všichni opravdoví komunisté. Pochopitelně, těžko mohu v dnešní době rozšířené nedůvěry za někým přijít s prostým: „Umím to a to, chtěl bych dělat to a to, zajistěte mi náležité podmínky k práci.“ Musím se vykázat prací. Zatím vše, co jsem napsal, byly jen sondy, teoretické pokusy. Sliboval jsem si od nich, že mi zajistí zájem o mé úsilí, potřebnou pomoc a potřebné pracovní kontakty. Nesplnilo se mé očekávání? Musím tedy své úsilí dovést až k nějakému hotovému, zralému výsledku. Nemohu se v elektrárně pustit do díla o antickém světě, jemuž jsem věnoval několik posledních let? Pak se musím vrátit zpět a nalézt ve své předchozí práci téma, které bych mohl uceleně zpracovat, aniž bych odešel z elektrárny.

Rozhodl jsem se pro Descarta. Zajímal mne vývoj Descartova myšlení. Odebral jsem se do Univerzitní knihovny, abych si z Adamova a Tanneryho vydání půjčil první díl korespondence, díl obsahující *Soukromé úvahy* a *Pravidla pro vedení mysli*, především pak díl obsahující Descartův *Svět*. A tu jsem narazil na vážnou překážku. Knihy mi nemohou půjčit, protože nepracuji v oboru filosofie. Požádal jsem o rozhovor vedoucí výpůjčního oddělení. Naučil jsem se již respektovat realitu a nepokoušel jsem se vedoucí přesvědčovat o významu spojení teoretické filosofické práce s bezprostřední účastí ve výrobě. Tápal jsem se jen, za jakých podmínek mi knihy zapůjčí. Přinesu-li potvrzení z nakladatelství nebo z některého filosofického pracoviště, že píší vědeckou práci o Descartovi. Šel jsem na fakultu. Co udělám, jestliže tam neuspěji? Půjdu na ústav ČSAV, pak na Vysokou stranickou školu. Nedostanu-li nikde požadované potvrzení? Budu pak ještě moci mlčet a „vyrovnávat se s realitou“? Cestou na fakultu mi před očima běžely články: „Dělník nemá právo na vědeckou knihu?“ „Dělník nemá právo obhajovat kandidátskou disertaci?“ „Pro dělníka se nesluší vyšší vědecký titul?“ Pošlu ty články do *Rudého práva*. Nezveřejní-li je *Rudé právo*, pošlu je do sovětské *Pravdy* a do *Neues Deutschland*. Nezveřejní-li je ani tyto listy, pošlu je do *l'Humanité* a do *Morning Star*. Nebudou-li ani tady zveřejněny? Pak je budu nucen poslat do *Spiegelu*. Došel jsem na fakultu. Tajemník mi bez váhání potvrzení napsal. Cestu k Descartovi jsem měl otevřenou.

Měl jsem šťastnou ruku. V Sobotkově „Úvodní poznámce“ k Descartovým *Úvahám o první filosofii*, vydaným v nakladatelství Svoboda, jsem se setkal s tvrzením, že „první nárys *Úvah* pochází z r. 1629“. Četl jsem před lety několikrát Descartovu *Rozpravu o metodě* a několikrát jeho *Úvahy o první filosofii*. *Rozprava* byla napsána v roce 1636, *Úvahy* v roce 1640. Nikterak jsem si nemohl srovnat s textem *Rozpravy* myšlenku, že by byl Descartes napsal nárys *Metafyzických úvah* před svým *Světlem*, o němž jsem dosud věděl pouze z Descartova referátu v *Rozpravě*. Pustil jsem se tedy do četby Descartova *Světa* a mé pochybnosti značně zesílily. Začal jsem číst Descartovu korespondenci z let 1628 až 1630. Mé pochybnosti přerostly v jistotu. Studium Descartovy korespondence, studium Bailletova životopisu Descarta z roku 1691, studium deníku Descartova přítele Beeckmana, a pečlivým vysledováním myšlenkové linie, jež vede od Descartových *Pravidel pro vedení mysli* k Descartovu *Světlu*, a linie, jež vede od Descartovy *Rozpravy o metodě* k jeho *Úvahám o první filosofii*, se mi podařilo prokázat bezpředmětnost teorie o Descartově náčrtu *Úvah* z roku 1629.

To, co se mi v práci podařilo prokázat, není malá věc. Teorie rané Descartovy metafyziky není jen teorií C. Güttlera, o něhož se ve své „Úvodní poznámce“ opírá Milan Sobotka. Je to teorie, na které pracovali přední interpreti Descarta po celá

staletí. Na přelomu 20. století byl čelným exponentem této teorie editor akademického vydání souborného Descartova díla, Ch. Adam, v 19. století J. Millet. Svými kořeny sahá tato teorie do století sedmnáctého, kde se stal jejím autorem A. Baillet. O tuto koncepci nepochybně opírá své pojetí Descarta Husserl v *Karteziánských meditacích*, o ni se opírá i celá další dějinně filosofická koncepce fenomenologické školy, o ni se opírá patrně i Heidegger. Rozbití této koncepce má proto nemalý význam.

Nepochyboval jsem, že svou prací o Descartovi prorazím. Byl jsem přesvědčen, že musím najít někoho, kdo pochopí význam práce a nalezne dostatek odvahy k tomu, aby se za ni postavil. Zašel jsem do nakladatelství, abych práci předložil k posouzení. Setkal jsem se však jen se zdvořilým výsměchem, laděným v rovině shovívavosti a útrpnosti. Copak si opravdu myslím, že by kolegium vůbec mohlo připustit myšlenku publikace mé práce? Když nejsem pracovníkem ústavu ČSAV ani pracovníkem filosofické fakulty? – „Nejde mi v prvé řadě o publikaci díla. Jde mi o to, aby někdo mou práci seriózně posoudil.“ – „Vy si opravdu myslíte, že by někdo vaši práci četl? Po jaké zemi to chodíte, v jaké době si myslíte, že žijete?“

Nebylo mi z toho dobře. Vrátil jsem se prý z nakladatelství bílý jako stěna. A to jsem šel celou cestu pěšky.

Zahajoval jsem pátý rok v elektrárně. Jak dlouho ještě? Deset let, dvacet let, do penze? Nějaký ústav hledal pracovníka do dokumentace. Požadovali ruštinu a další světový jazyk. Zašel jsem tam. Pracovnice kádrového a personálního oddělení zavolala vedoucího dokumentačního oddělení. Když přišel, pracovnice mu řekla: „Soudruhu, tady mám pro tebe jednoho zájemce. Abych nezapomněla. Zeptej se každého předem, jestli není vyloučený nebo vyškrtnutý. Ti nepřipadají v úvahu.“ Vedoucí se zarazil: „Já myslil, že to platí jen pro vědecké pracovníky ústavu.“ „O tom soudruhu nediskutuj! Přišla nová směrnice. Ústav nemůže přijmout vyloučené ani vyškrtnuté do žádné funkce.“ Hned na schodech jsem vedoucímu sdělil, že mezi ty deprivované nepatřím. Mám však na svém kontě jiný hřích, pracuji již pátým rokem jako dělník v elektrárně. Nebude se toho bát? Vedoucí prohlásil, že by to nemusilo vadit, že by se to naopak mohlo hodnotit i pozitivně. Pak mne upozornil, že mi může nabídnout jen velice nízký plat. Já zase vysvětlil, proč se zajímám o místo. Zajímají mne problémy vědy. Má kandidátská práce nesla název *Tři příspěvky k teorii poznání*. Zajímalo by mne, jak funguje tok informací v dnešní inflaci vědecké informace. Vedoucí mi vysvětlil, že na ústav chodí asi šedesát zahraničních časopisů a celý další proud informačních zdrojů. K dispozici bych měl seznam pracovníků ústavu, kterým bych rozděloval došlé informace podle jejich specializace. Jimi zpracovanou informaci bych zakládal do kartotéky. – To by mne mohlo zajímat, pročítat takové kvantum časopisů. Nějaký čas bych to vydržel a moje povědomí o soudobých problémech vědy by se mohlo podstatně prohloubit. – Pročítat časopisy? Na to by vůbec nebyl čas. Tu by šlo o rychlou a zběžnou orientaci podle nadpisů, obrázků a podobných znaků. Tomu bych se musil naučit. Tady musí práce odsypávat. Od pracovníka se nepožaduje, aby tříděné informace rozuměl, nýbrž aby ji rychle a správně zařadil. – Pracovat s informací, a to tak, že předpokladem výkonnosti a úspěchu je nesnažit se zpracovávané informace porozumět! A tohle místo je místem, o něž se nemůže ucházet člověk vyloučený či vyškrtnutý ze strany. A kolik lidí dává podobným místům přednost před jakoukoli prací v montérkách, chodí od ústavu k ústavu, ode dveří ke dveřím, nechávají se ponižovat, přezírat. Jaký pohled na práci

dělníka to ve společnosti zvítězil, jak v očích těch, kdo vyškrtnuté a vyloučené zatracují, tak v očích těch, kdo byli vyvržením postiženi?

Dostal jsem pozvání k mezinárodnímu setkání do východního Berlína. Dosud jsem podobná pozvání odmítal. Mé elektrárenské zkušenosti byly příliš nestráveným soustem, než abych si byl mohl představit, o čem bych mluvil. Stále ještě jsem neměl jasno, potřeboval jsem se však trochu rozptýlit, toužil jsem po troše ciziny, po troše jiného vzduchu, předsevzal jsem si, že budu jen mlčet a poslouchat. Poslouchat jsem chvíli vydržel. Pak jsem začal mluvit a mluvit. Mluvil jsem po tři dny, vždy od rána do dlouhé noci. V mé skupině bylo stále dost posluchačů a stále bylo očem mluvit. A já si uvědomil – tváří v tvář účastníkům z Holandska, Dánska, Velké Británie, Německé spolkové republiky – jak velikou svobodu mi dala léta prožitá v elektrárně.

Nemohu publikovat? Pak se musím naučit psát tak, aby si lidé podávali mé práce z ruky do ruky. Nemohu přednášet na fakultě? Časem se najdou mladí lidé, kteří v sobě rozpoznají opravdový zájem, dostatek talentu a schopností, aby přijali mnou podávanou ruku k společnému filosofickému studiu.

Vrátil jsem se k řeckým studiím, přečetl jsem si znovu *Iliadu* a Herodotovy *Dějiny*. To postačilo, abych získal jasnou perspektivu. Napíši soubor kratších statí: *Cesty do starověkého Řecka*. Začnu Herodotem: „Zrod dějin“. Pokračovat budu statí „Homér a vznik ústav ve Spartě a Athénách“. Následovat bude stať „Řecké drama a athénská demokracie“. Tak si postupně připravím půdu pro interpretaci řecké filosofie. Sebral jsem potřebný materiál pro svou první stať, napsal úvodní část, kde jsem vysledoval základní faktory rodícího se vědomí dějin. Měl jsem jasnou představu, jak pokračovat, práce mi však nešla od ruky. V elektrárně se zase jednou roztrhl pytel s poruchami. Nejela turbína č. 7, všechny pokusy o najetí ztroskotaly, pak se zjistilo, že byla prohnílá veškerá odvodnění. Nejela turbína č. 8, celou noc jsme strávili čištěním rotačního koše, puklo šoupě sání, veškerá práce vniveč, nakonec se zjistilo, že šlo o vadný směr otáčení rotačního koše. Z elektrárny odešli tři strojníci, jeden do dolů, druhý do penze, třetí, penzistce, končila brigáda. To znamenalo pro strojníky šestnáctku za šestnáctkou. A znovu staré bolesti. Noví směnoví nedokáží za strojníkem přijít a požádat jej o pomoc tak, aby mu dali znát, že jeho práci navíc potřebuje elektrárna, a že mu za ni budou osobně vděční. Před pěti lety, když jsem do elektrárny přišel, byl katastrofální nedostatek strojníků. Strojovna prožívala generační problém. Během roku odešli do důchodu čtyři strojníci – nemluvím o přicházejících a odcházejících fluktuantech. A přece byla vždy každá směna zajištěna kvalitní obsluhou. Takřka denně jsem tehdy byl svědkem, jak přicházel směnový: „Pane N., moc bych vás o něco prosil.“ – „Já vím, to už zase chcete, abych vzal šichtu. To takhle nejde dělat. Vždyť nás všechny utaháte.“ – „Potřeboval bych vás na pátek. Přece nemůžu dát všechny šichty těm novým. To by bylo pro provoz moc velké riziko.“ A strojník si ještě chvíli pobručel. Že když to dobře jde, tak to jde. Co ale když dojde k maléru? Stačí obyčejný výpadek proudu. Člověk má co dělat, aby dobře vyhmát, kam skočit a na co sáhnout, když je úplně fit. Vždyť je to riziko jezdit s turbínou nevyspalý a utahaný. Nakonec šichtu vzal a přes všechno nevyspání a přes všechnu únavu jej neslo vědomí, že právě bez něho by to vůbec nešlo. Noví směnoví neumí dát dělníkovi tento pocit. Nedokázali si elektrárnu přisvojit a vytvořit atmosféru společné práce pro náš závod. Děláš drahoty? Však on se někdo najde, kdo potřebuje peníze! Směnoví vyvěsí rozpis služeb, kde chybí obsluha, tam ponechají prázdné okénko. Ať se tam napíše, kdo chce. Staří strojníci, ti co s turbinami strostli,

se cítí zhrzení a nikdy se do rozpisu sami nenapíší. Šestnáctka je ani tak nemine, zůstane-li okénko střídající směny nezaplněno. Denně sice vyhrožují, že turbínu odstaví, nebudou-li vystřídáni, nakonec přece zůstanou, kolikrát o hladu. Stále tíživěji však na ně doléhá pocit zneuznání a vědomí, že dělají znehodnocenou práci, zastávají znehodnocené povolání. A směnoví? Ti se smějí. Chápu, že je to smích místo pláče. Sami nejtíže nesou svou neschopnost najít cestu k lidem. Jak ji však mohou nalézt, jsou-li v zakletí celospolečenského postoje, který umožnil, aby se práce dělníka stala tím posledním, k čemu se ti, kdo byli „ze všech slušných míst“ vyobcováni, obracejí jako k poslednímu útočišti lidí, které nikdo nechce a nepotřebuje? Směnoví se smějí, a dělník v situaci, do níž byl vržen, nemůže vycítit hořkost, bezradnost až zoufalství, které se za oním smíchem skrývají. Vidí jen, že on a jeho práce jsou pro smích.

Jak mi mohla jít od ruky práce na Herodotovi, když bylo třeba učinit bilanci let strávených v elektrárně, nalézt smysl a význam zkušeností, které jsem tu učinil, a podle toho začít jednat?

V elektrárně jsem byl svědkem podstatně jiného procesu, než jaký prožívali lidé na vysokých školách a na vědeckých ústavech. Za léta, co jsem v elektrárně, vím tu o jediném sestupu z politických důvodů: vedoucí výroby se stal topičem. Mohl jsem sledovat proměnu elektrikáře ve vedoucího kádrového a personálního oddělení, proměnu elektrikáře v směnového, proměnu směnového ve vedoucího směnových a posléze ředitele teplárny, proměnu vedoucího směnových ve vedoucího výroby, proměnu strojníka v směnového, proměnu údržbáře v směnového atd. Nebyly to snadné proměny. Ve své většině to však byly proměny zdařilé. Denně jsem si zde mohl ověřovat sílu a životaschopnost komunistické strany, která má odvahu dát dělníkům možnost a perspektivu takového růstu. Projevy vážného odcizení mezi těmi, kdo „šli nahoru“, a ostatními dělníky, projevy neslušnosti, nezájmu o dělníky a jejich práci, o jejich těžkosti, o jejich pracovní podmínky, o jejich zdraví a bezpečnost, nebyly nutnými jevy, způsobenými samotným růstem dělníků do vyšších funkcí, nýbrž byly způsobeny specifickými podmínkami, v nichž se tento růst uskutečnil. V dělnících má strana nevyčerpatelný zdroj společenské energie a dynamiky, a ve jménu tohoto potenciálu je nezbytně nutné, aby se proměnil vztah společnosti k dělnické práci manifestovaný v zacházení s těmi, kdo byli vyloučeni a vyškrtnuti ze strany a na základě toho vyloučeni z vědeckých pracovišť a z oblasti kultury. Prokázal-li dělník v těchto letech, že je schopen nezměrného intelektuálního růstu, vidí-li, že jej závod, strana, společnost potřebuje na místě řídícím, pak společnost nesmí zapomínat, že každý dělník je osobností s vysoce vyvinutým smyslem pro svou vlastní důstojnost a pro důstojnost své práce, že nelze učinit z práce dělníka pohodlný nástroj sankcí, že z práce dělníka, z dělnických povolání nelze dělat náhražku káznice. Jakmile se společnost dokáže kriticky vypořádat s těmito praktikami posledních let, pak se individuální růst dělníků nebude dít na úkor základních životních a existenciálních pocitů tisíců dělníků, kteří svou prací uspokojují základní potřeby celé společnosti.

Co je třeba učinit, aby se reálný, politickou praxí dokumentovaný vztah společnosti k práci dělníka proměnil? Nejprve je nutné otevřít cestu k návratu těm, kdo byli z vědy a kultury vyobcováni. Nevím o jediné práci pro společnost, ať je to práce v továrnách, v sektoru služeb či v administrativě, jež by mohla hrát úlohu společensky uznaného a promyšleně aplikovaného trestu. Jsem přesvědčen, že především ti, kdo měli odvahu bez velkého otálení obléci montérky, přinesou na svá původní pracoviště

neocenitelné poznatky a zkušenosti. Žijí-li dnes mnozí zakleti v pozicích negativismu, jsem přesvědčen, že upřímný zájem společnosti o jejich práci, o jejich schopnosti, že upřímně podaná ruka veškeré ledy negativismu prolomí a z většiny „poškozených“ se stanou opravdoví, aktivní, a svými zkušenostmi vysoce kvalifikovaní nositelé myšlenky socialismu.

Hovořím-li o tom, že má být postupně umožněno každému, aby se navrátil na pracoviště, kde by mohl společnosti odevzdat veškeré své schopnosti, znamená to, že jsem dospěl k negaci myšlenky sepětí bezprostřední účasti ve výrobě s teoretickou prací v humanitních vědách, především pak v oboru marxleninské filosofie? Naopak, jde mi o zajištění elementárních podmínek pro to, aby se pokusy v tomto směru mohly stát trvalým pozitivním faktorem života socialistické společnosti. Přestane-li být práce dělníka solečensky uznávaným a používaným trestem pro lidi z oblasti vědy a kultury, stále ještě bude nutno počítat s mentální bariérou, jež se v posledních letech tak ostře v naší společnosti manifestovala. Lze učinit spojení práce dělníka s intelektuální prací atraktivním pro ty, kdo mají otevřenou cestu na vědecké ústavy a na katedry vysokých škol? Vidím takovou možnost.

V elektrárně odpracuji celkem pět let a dva měsíce. Kdybychom počítali jen s platem dvou tisíc korun, jež bych byl měsíčně bral po tu dobu na fakultě či na ústavě ČSAV, ušetřím společnosti sto dvacet čtyři tisíc korun. Pouštím se nyní do díla *Cesta do starověkého Řecka*. Mé práci by prospěl studijní pobyt v Řecku. Obracím se na vás se žádostí, abyste mi tento pobyt umožnili v rozmezí částky, kterou jsem svým experimentem společnosti ušetřil. Nejde mi pouze o mou práci. Vytvoříte tak velice cenný precedens pro jiné, pro ty, kdo budou ochotni zřici se ve jménu své práce běžného pohodlí. Studuješ francouzskou filosofii? Máš možnost zajistit si studijní pobyt na Sorboně. Studuješ anglickou filosofii? Můžeš si zajistit studijní pobyt v Oxfordu. Studijní pobyty v zahraničí nejsou jedinou atraktivní možností. Odpracuješ rok ve výrobě nebo v sektoru služeb? Máš nárok na roční studijní pobyt na našich vědeckých pracovištích podle tvého výběru. Na rozdíl od plánovaných studijních pobytů budeš mít možnost sám si určit téma a styl své práce. To, oč ve skutečnosti jde, však nejsou studijní pobyty. Jde o to, aby se v naší společnosti postupně uchytilo a zakořenilo vědomí, že práce, nezbytná k zajištění základních životních potřeb společnosti, je samozřejmou povinností každého člena společnosti, právě tak jako je povinností společnosti organizovat uspokojení svých základních potřeb tak, aby poskytla každému svému členu potřebný čas, prostor a prostředky k rozvinutí a tvořivému naplnění individuálních schopností a talentu.

(2.2.1975)